

Miloš Mikeln

NA BALKAN 21. STOLETJE NE PRIDE

Pisateljske izkušnje s politiko*

I

Pisatelji smo imeli v Jugoslaviji večji javni vpliv, kot je v zahodni Evropi navada. Deloma je to slovanska tradicija: v slovanskih deželah je pisatelj v usodnih časih tudi vrač in videc, kot se patetično reče, znamenita imena od Tolstoja do Miłosza in Havla to potrjujejo.

Po drugi strani je bila to posledica skrbi države za zблиževanje njenih narodov, tako različnih med seboj. Na žalost to po državni volji ne uspeva, kljub odvezani mošnji in veselju, ki ga je imela s tem.

Manj državi v veselje pa je bila tretja poteza te posebne vloge pisateljev: v enostrankarski družbi je bila literatura priljubljeni prostor za svobodno izmenjavo mnenj. Literarne revije so bile polne brizantnih političnih tem, knjige so rušile tabuje. In jih je zato seveda včasih bilo možno izdati šele po hudih zapletih, včasih pa sploh ne.

Smo se pa tudi povsem odprto ukvarjali s politiko. Spominjam se kongresa Zveze jugoslovanskih pisateljev v črnogorskem Titogradu (danes spet Podgorica) leta 1964. Predlagana je bila sprememba statuta: ne več Zveza pisateljev Jugoslavije, ampak Zveza pisateljskih društev Jugoslavije. Temu se je ostro uprl srbski pesnik Oskar Davičo: pa vi sploh veste, kaj tu delate – vi spreminjate federativno demokratično Jugoslavijo v pravo federacijo, kjer bo res vsak narod sam odločal o svojih zadevah, kam bo to privedlo to državo? Debata je bila, čeprav za večino navzočih nevede, globoko politična: deset let zatem, 1974, je bila spremenjena jugoslovanska ustava in republike so dobile več samostojnosti, dve pokrajini, Kosovo in Vojvodina, pa obsežno avtonomijo. Tako smo tedaj pisatelji vadili federalizacijo jugoslovanske federacije. Podobnih zadev je bilo še veliko, od zelo odmevne debate o nacionalizmu v 60-tih letih med Slovencem Pirjevcem in Srbom Čosićem naprej.

* Napisano na povabilo nemške radijske postaje Hessischer Rundfunk za serijo ob prelomu stoletja, deloma s povzetki raznih avtorjevih člankov iz let 1987–1997

Dobrica Ćosić je pri meni doma zadnjikrat popil steklenico slovenskega vina spomladi 1988. Ljubil je dobra vina in rad je pokazal svoje vinsko poznavalstvo: da mu je to ostalo od njegove strokovne izobrazbe, ima namreč srednjo agronomsko šolo. Bil sem prepričan, da je Miloševićevo gibanje »za obnovo Srbije« v bistvu fašistično. In da se še noben fašizem ni skrhal sam od sebe, temveč šele po krvavih obračunih najprej z »notranjim sovražnikom«, nato z »zunanjiimi« in nazadnje po hudem trpljenju za ves narod. On pa, da Srbija ne more iz globoke krize ne da spet pride do samozavesti in dostojanstva, za to pa je potrebna temeljita prenova, in prav to je začel Milošević. Ali mu je mogoče zaupati? Pozneje se ga bomo že iznebili. Da le spet podredi Srbiji Kosovo in Vojvodino, potlej bo vse šlo lažje.

Ko sem ga peljal nazaj v hotel Union v središču mesta in vso pot še vedno govoril isto, je naposled planil, »prestani mi več jednom s tim fašizmom, če bo kdaj v Srbiji zmagal fašizem, se obesim tja gor,« in je pokazal na stolpnico veletrgovine Metalka, mimo katere sva se peljala. V hotelu ga je čakal bradat mož njegovih let, psiholog profesor doktor Jovan Rašković, kakor mi ga je predstavil. Ko sva odšla s Ćosićem še nakupovat, Ljubljana je bila malo zahoda za druge v Jugoslaviji, je profesor zaklical za nama, naj mu prineseva beograjsko Politiko Expres. Ampak je niso nikjer imeli. To me ni posebno skrbelo, kajti tisti časnik je bil pač najslabši rumeni tisk, kar ga je takrat Jugoslavija premogla. A kako se je razburil bradati psiholog: v Ljubljani ne marate beograjskih časnikov, taka država mora propasti!

Dve leti zatem sem profesorja znova videl, v vseh časopisih. Bil je vodja srbske vstaje na Hrvaškem, ko so v dalmatinskem zaledju v vaseh s srbsko večino postavljali prek cest barikade iz hlodov, ustavljali začudene turiste in jim razlagali, da srbska manjšina na Hrvaškem zahteva avtonomijo, kot jo ima v Srbiji recimo celo Kosovo, pa je oni ne bi imeli?

2

Srbiji je Jugoslavija pomenila vse od nastanka 1918 predvsem urešničenje stare težnje po združitvi vseh Srbov, ki so se v stoletjih turških vojn razselili po Bosni in Hrvaški. Od novo pridobljenih pokrajin se srbska kraljeva hiša ni obotavljala vzeti tudi bogate dote: davkov je jemala na Hrvaškem skoraj dvakrat, v Vojvodini in v Sloveniji pa trikrat toliko na glavo prebivalca kakor v Srbiji (400:750:1100), obenem pa so v Srbiji porabili več kot šestdeset odstotkov državnega proračuna.

V Titovi Jugoslaviji je bila Srbija samo največja med enakopravnimi republikami, kar tudi ni od muh. Ampak Srbi niso smeli, da se ne bi razcvetel nacionalizem, slaviti svojih starih kraljev in bitk. Tito je šel v tem predaleč.

Nabirala se jim je vse večja frustracija, ki jo je še podžigal populacijski izbruh Albancev na Kosovu: v tem starem srcu Srbije je bilo leta 1981 le še 13,2 % Srbov in še ta odstotek se je naglo manjšal. Septembra 1986 je Memorandum srbske akademije znanosti in umetnosti udaril plat zvona: ukiniti je treba avtonomijo Kosova in Vojvodine, preveliko samostojnost Slovenije in Hrvaške pa mora ukrotiti močna osrednja oblast v Beogradu, sicer ostane srbski narod v Jugoslaviji zatiran. In še: Srbija propada zato, ker je bila v Jugoslaviji vedno izkoriščana – očitna laž, a obenem premišljen poziv k obnovi nekdanje srbske nadvlade.

3

Balkanske vojne 1991-95 so bile spočete na velikih zborovanjih v Beogradu, na Kosovem polju in drugod v letih 1988, 1989 in 1990, ko je po milijon ljudi vzklikalo »hočemo orožje«, »kdo pravi, kdo laže, da je Srbija mala« in je Milošević rekel »gospodariti mogoče res ne znamo najbolje, zato se pa vojskujemo dobro«. V »vsenarodni prenovi« se srbski pisatelji seveda ni so izognili svoji tradicionalni vlogi vidcev in vračev.

Vsem na čelu pesnik Milan Komnenić, tednik Intervju, Beograd, 11. november 1988. Vprašanje: »... o vašem govoru v Valjevu, ob prenosu ostan- kov carja Lazarja.« Odgovor: »Knez Lazar je šel na pot, da se po šestih sto- letjih razgleda po domovini svojih potomcev. Tedaj sem zastavil vprašanje zbranim: zakaj knez Lazar ne gre še v Slavonijo, Liko, Dalmacijo, Hercego- vino, Črno Goro ...« Namreč, ob začetku »vsenarodne prenove« so leta 1988 nosili kosti kneza Lazarja, ki je padel v bitki s Turki na Kosovu leta 1389, po tistem so Turki zavladali nad Srbijo, slovesno po Srbiji, kot uvod v velike proslave 600-letnice bitke. Slavonija, Lika in Dalmacija, kamor naj bi po Komneniću tudi nesli Lazarjeve kosti, so pokrajine na Hrvaškem. Štirinajstod- stotna srbska manjšina na Hrvaškem je živela sklenjeno v nekaterih občinah v Liki (Krajina), v slavonskih vaseh kot druga ali tretja najmočnejša narodno- stna skupina za Hrvati in Madžari, sicer pa razkropljeno v mestih. V Dalma- ciji srbske manjšine skoraj ni bilo. Črnogorci so po nacionalni pripadnosti razdeljeni nekako na pol: polovica jih trdi, da so Srbi, druga polovica, da so samosvoj narod.

Glasno je v »vseljudski prenovi« sodeloval satirik Brana Crnčević. Dnevnik Politika, Beograd, 7. 2. 1990: »Slovenija s pomočjo Hrvaške projek- tira Jugoslavijo, v kateri bo Srbija (s Kosovom kot republiko ali vsaj z vedno upornim Kosovom) stalno zaposlena z odstranjevanjem možnosti državljan- ske vojne v svojem delu jugoslovanske konfederacije. Kaj pa bo tedaj delala Slovenija? Bo samo zdravila teroriste, jim bo tudi pošiljala pomoč v zdravi-

lih in orožju? Bosta bodoča Slovenija in bodoča Hrvaška prevzeli vlogo pokojne Avstro-Ogrske, ki je, kadar koli je mogla, organizirala upore Šiptarjev proti Srbiji ...?» Namreč, leta 1989 so slovenski in hrvaški politiki predlagali preureditev Jugoslavije v konfederacijo. Največji srbski (uradni) dnevnik Politika je objavil na celi strani članek Brane Crnčevića, ki je tisti predlog odklonil s tovrstnimi argumenti.

Kako je šlo naprej, je znano. Milošević je rekel, »Jugoslavija bo ali moderna federacija ali pa je ne bo« in takoj pokazal, kakšna je moderna federacija: ko je srbski vladi na vseh koncih zmanjkalo denarja, je vzela iz zvezne banke 1,5 milijarde dolarjev, vsi drugi so lahko samo nemočno protestirali. Srbija je uvedla gospodarsko blokado Slovenije in zaplenila premoženje slovenskih podjetij. Na Hrvaškem so se nekatere srbske občine razglasile za »avtonomne srbske pokrajine«. Slovenija in Hrvaška sta se z referendumi odločili za samostojnost in junija 1991 razglasili neodvisnost. Zvezna vojska je hotela zasesti slovenske meje z Avstrijo in Italijo, po desetdnevni bojih se je umaknila in prepustila Slovenijo samo sebi. Hrvaške pa ne, iz krajev z znatnejšo srbsko manjšino so se spopadi razširili do pred Zagreba in do Jadrana. Aprila 1992 so vojno ponesli še v Bosno, ki naj bi v treh četrtinah ostala pri Srbiji.

Vračji in vidci so bili zraven. Čosić v beograjski Politiki 27. 7. 1991, torej po prvih večjih spopadih v Sloveniji in na Hrvaškem: »Milošević ... se je hrabro posvetil obnovi srbske države in reševanju srbskega naroda pred novim zaslužjevanjem in uničevanjem«.

In: Brana Crnčević, tednik NIN, 14. 2. 1992, »Srbi ne ubijajo iz sovraštva, temveč iz obupa. Ubijati iz obupa, to je zaveza med morilcem in Bogom, medtem ko je ubijanje iz sovraštva zaveza med morilcem in hudičem. Za srbske zločine je pristojen Bog, za zločine drugih pa hudič. Srbi niso krivi, da Bog težko odpušča, hudič pa zlahka.«

4

Nam, ki smo bili bližje tem blodnjam, se je seveda dosti poprej kot ostalemu svetu razodelo, za kaj gre. Publicist Janez Stanič, september 1988, tednik Telex, Ljubljana: »Socialna in nacionalna demagogija, zastareli nacionalizem, temelječ na uniformirani homogenizaciji naroda, podžiganju sovraštva do drugih narodov in na čaščenju iracionalne nacionalne simbolike, brezosebni, v nepreglednih množicah tuleči kolektivizem, oboževanje od usode poslanega voditelja, vse to je Evropa že videla in občutila v dvajsetih in tridesetih letih tega stoletja in navsezadnje tudi razrešila, toda za ceno največje katastrofe v zgodovini človeštva. Oživljanje dobro znanih populističnih, na-

cionalističnih, kulturnih in drugih demonov je kopanje prepada, na dnu katerega je krvava brozga diktature, državljanske vojne in vsakršnega nasilja.« Jensen 1988.

5

Stanje duha v Srbiji se od tistega časa ni dosti spremenilo. Kot da nihče ni bral brošure sociologa Nebojše Popova »Srbski populizem«, maja 1993 objavljene v prilogi opozicijskega tednika Vreme v Beogradu. Popov imenuje Miloševićevo politiko »populizem«. Postavi zgodovinsko paralelo s »populizmom« Dimitrija Ljotića (1891–1945) in analizira oba. Že ta primerjava pove vse: Ljotić v vseh leksikonih in učbenikih predstavlja fašistično gibanje v Srbiji od tridesetih let do 1945.

Tu in tam si Popov dovoli direktne primerjave Miloševićeve politike z drugimi znanimi evropskimi fašističnimi gibanji. Ne govori vedno v šifrah, kot napr. o »plebiscitarnem cezarizmu«. Proti koncu pravi: »Opazovalec dogodkov v naši državi, pod vtisom nemoči, da bi zaustavili vojne strahote, se težko upre katastrofičnim predvidevanjem. Pomisel na to, da je Nemčija doživela preporod, obnovo gospodarstva, denacifikacijo in vzpostavitev demokracije šele po vojnem porazu nacizma in ogromnem trpljenju vsega nemškega naroda, se povezuje s pošastnimi vizijami.«

Zapisnikarjev duhovnega stanja naroda, srbskih pisateljev, večinoma take vizije ne mučijo. Leta 1993 so v brošuri, s katero so hoteli prikazati svojo zavzetost za sožitje in mir, pisali o »secesionistični in državljanski vojni v bivši Jugoslaviji«: »Tisti, ki so začeli to vojno, so pričakovali zmage ... Vse, kar se zdaj dogaja, je rezultat napačne ocene razvoja dogodkov. Začeniši v Sloveniji in na Hrvaškem pa vse do Bosne, nič se ni zgodilo tako, kot so naši politiki pričakovali in predvidevali ...« Torej, Miloševićeve vlade ne podpirajo več, ker je slabo opravila vojno, ki jo je začela.

Res so citirali tudi romanopisca Slobodana Selenića: »Srbija ni v vojni, a se vojskuje; vojska ni srbska, a Srbija jo vzdržuje; Srbija nima paravojsnih formacij, a paravojsni poveljniki se poljubljajo z generali in se javno hvalijo s svojimi vojaškimi in zločinskimi dosežki.«

Ni pa bil vreden citata Milovan Djilas, YUTEL, septembra 1991, ko so ga ob prvih srbskih pohodih na Hrvaškem vprašali o srbsko-hrvaški meji: »To mejo imam z etničnega stališča za pravično in vestno določeno. Vsako osvajanje ozemelj zahodno od te meje je v mojih očeh osvajalna vojna.«

Če se spomnimo grozljive misli Nebojše Popova 1993, »... da je Nemčija doživela preporod, obnovo gospodarstva, denacifikacijo in vzpostavitev demokracije šele po vojnem porazu nacizma in ogromnem trpljenju vsega nemškega naroda,« in če si predstavljamo neverjetno možnost, da bi bil Hitler reci-

mo 1943 hotel in mogel skleniti mir in ga tudi sklenil: narod bi ga slavil kot mirotvorca, Churchill in Stalin bi mu prej ali slej stisnila roko – in vse, kar se je bilo zgodilo dotlej, vojni pohodi po Evropi, Auschwitz in Treblinka, vsi poboji na Poljskem in v Rusiji, vse to bi ostalo zamolčano. Vse grozote zamolčane. Vsi čistih rok.

Natanko to se zdaj dogaja v Srbiji.

6

Ko se je 1992 začel mednarodni pritisk na Srbijo, je prišlo v Beogradu do pretresljivega dogodka. Skupina srbskih glasbenikov je pred predsedstvom Srbije na kolenih prosila Miloševića, naj odstopi.

To seveda ni tisti padec na kolena, ki ga je opravil Willy Brandt v Varšavi. Tedaj, 1992, je 46 članov Srbske akademije znanosti in umetnosti izjavilo: »Podpisani akademiki bi ocenili kot gesto najvišjega patriotizma umik Slobodana Miloševića iz političnega življenja. Ker je izgubil pogajalsko kredibilnost v vsem svetu, zdaj samo škodi vmitvi Srbije v civilizirano skupnost narodov in držav.«

Konec 1997 so ti možje podpisali izjavo podpore voditelju bosanskih Srbov Radovanu Karadžiću, ki da ga sodišče v Haagu po krivici preganja.

Leta 1992 na kolenih prosijo Miloševića, naj se kot dober Srb žrtvuje za Srbijo. Leta 1997 se zavzemajo za Karadžića, ki je brez vsakega dvoma stoterni vojni zločinec, kar tudi sami zelo dobro vedo.

Srbija ne razume. Na čelu z vlado, od katere bi človek po naravi njenega posla pričakoval vsaj pragmatično pamet, pač obrtnike izvajanja oblasti v dobrem in zlem, živi Srbija v fantazmah. Nedavno je beograjski Dnevni telegraf objavil stenogram z vladne seje, ki med drugim kaže, »kako je Marjanović (predsednik vlade) uvedel v srbsko politično terminologijo novo kletvico« (Vreme, 21. 2. 98), ko je svojega podpredsednika ozmerjal s »ti Kinkel!«. Nova srbska zmerjavka: Kinkel, Vlada ni zanikala avtentičnosti stenograma. Preiskuje, kako je prišel v roke novinarjem.

Ali pa se začenja Srbija vendarle spoznavati? Vreme, februarja 1998: »... za ‚zaščito Srbov‘ in da ostanejo vsi v eni državi, so gonili rezerviste umirat v slavonskem blatu, so pokopavali devetnajstletnike v kovinskih krstah pod lažnimi imeni, so izstrelili neštete tovornjake topniškega streliva na mesta in vasi, roparje in klavce iz paravojsk so slavili kot narodne junake, poslanci pa so zahtevali bombardiranje nuklearne elektrarne v Krškem in na palm na Zagreb ...«

7

Hrvaška je v zadnjih desetletjih v bistvu doživela podoben razvoj kakor Srbija, le v manjših sorazmerjih. Živela je v nacionalni frustraciji vsaj od 1971 naprej, od surovega obračuna s »hrvaško pomladjo«, in v osemdesetih je z vso Jugoslavijo zabredla v gospodarsko krizo. Vendar, frustracija je bila kljub vsemu le manj podžigana kakor v Srbiji, gospodarska stiska tudi ne tolikšna, in tretjega pogoja za totalitarni populizem, pocestne politične anarhije, tudi ni bilo, zato so Hrvati pridelali manjši fašizem.

Tudi prihodnje krize bo prebredla lažje. Manjkalo jih ji ne bo. Izselitev stotisočericice Srbov iz Krajine, ki se je po hrvaški ofenzivi 1995 kazala kot odrešilna solucija, je dolgoročno kamen okoli vratu: Srbija Krajine nikoli ne bo pozabila, Hrvaška je ne bo mogla duhovno integrirati, zato bo ta pustota tam ostala odprta rana za obe strani. In hrvaška razklanost med zahodnjaškimi stremljenji na eni strani, na drugi pa nagnjenja k vzhodnjaškimi pojmovanjem, na primer k batjuški carju, k vsenarodni vojski, k nacionalni cerkvi in tako naprej, nagnjenja, ki umeščajo narod na Vzhod, bo še dolgo vir politične nestabilnosti. Čudežnih prikazovanj bo še dosti, svetnikov v Hercegovini in očeta naroda v Zagrebu tudi.

Na kongresu vladajoče stranke HDZ februarja 1998 je predsednik Tuđman znova najavil hrvaške appetite do Bosne. Veleposlanika ZDA v Zagrebu Williama Montgomeryja je govor »zelo razočaral in zaskrbel... Poudarjam zlasti pomanjkanje občutka za v Daytonu sprejete obveznosti in govorjenje o nekakšnih zunanjih sovražnikih, ki da ogrožajo državo. To je zelo nesrečna kombinacija, ki je značilnost totalitarnih sistemov.«

Na istem kongresu so izvolili v najvišje strankino vodstvo šest najvplivnejših urednikov hrvaške državne televizije. Na Hrvaškem ni konkurence komercialnih TV postaj.

Na Hrvaškem se pač v desetletju od Titove smrti do padca berlinskega zidu nista postopno razvila civilna družba in politični pluralizem, dežela je bila po represiji 1971 politično zakrnela, pa je eno enostrankarsko vlado preprosto zamenjala druga – v tem je, najkrajše rečeno, vsa stvar. Potlej je sledila vojna, ki seveda zahteva narodno poenotenje pod močnim vodstvom – in Tuđmanova enostrankarska država je pridobila še trdno legitimiteto v očeh volivcev.

8

V Sloveniji so se dogajale v drugi polovici osemdesetih let velike spremembe vzporedno po dveh tirih. Na enem so reformisti v tedanji politični

strukturi najprej premagali, rečeno s tedanjim izrazom, domače »zdrave sile«. Nato jih je takoj vzel na muho Beograd kot glavno oviro nameravani Miloševići nadvladi v Jugoslaviji. Vendar so ostali odločeni izvesti prehod Slovenije v politični pluralizem. V odločilnem letu 1989 so februarja tvegali izstop iz jugoslovanske Zveze komunistov in se javno »obvezali k velikim spremembam«. Jeseni je bilo tako daleč: skupščina je z dopolnili ustave dala pravno osnovo za morebitno samostojnost, za novo leto pa še objavila zakone, ki so uveljavili svobodno ustanavljanje strank in svobodne volitve.

Na drugem tiru tedanja opozicija vse večje svobode ni izkoriščala za podpihovanje nacionalizma, kakor drugod po Jugoslaviji, temveč za formiranje alternativne politike, zahtevala več demokracije in večjo samostojnost republike. Pridobljen nov manevrski prostor je uporabila za oblikovanje novih strank, ki so tako še kar usposobljene dočakale, da so jim volivci spomladi 1990 izročili oblast. Veliko vlogo so v tem razvoju odigrali mediji, tedaj že svobodni in v precejšnji meri pod vplivom opozicije.

Odtlej se vrstijo vsaka štiri leta volitve. In koalicije.

Zadnje leto pa Slovenija doživlja nepričakovan »kulturni boj« klasične vrste kot Nemčija ali Avstrija pred sto leti.

Po letu 1990 se je Cerkev vrnila v javno življenje in dobila nazaj precej svojega prej velikega premoženja, oboje je javnost pozdravila. Uravnoteženi položaj je zmotil novi ljubljanski nadškof dr. Franc Rode. Prišel je iz emigrantskih »belih« krogov iz Argentine. Sprejet je bil zelo prijazno, kot prava medijska zvezda: časniki so ga predstavili kot, dobesedno, »kozmpolita«, »široko razgledanega intelektualca«, »človeka dialoga«, »diplomata širokih obzorij«. A je naglo spregovoril s fundamentalističnim glasom »bele« emigracije, obenem pa, zdi se, tudi po okusu prelatov svoje škofije, v »socializmu« dolga desetletja odtrvanih in zato, kaže, izdatno frustriranih: »Kdor hoče biti zares pravi Slovenec, mora biti kristjan ali vsaj zaznamovan s krščansko kulturo,« in več takih, do nazadnje, »Cerkev ni nikdar razočarana nad oblastjo, kakor ni Bog nikoli razočaran nad človekom. Bomo pač počakali, da bosta oblastnike srečali božja milost in pamet«. To škofovo novo pokrišanje in njegov, mislim ono o pameti, ne zelo krščanski napuh, sta izzvala hud odpor, vrsto razprav uglednih juristov in povodenj pisem bralcev, neka mladeniška pop skupina se je celo norčevala iz podobe Matere božje. Odgovor Cerkve je rohlenje nad »protiverskim razpoloženjem« v deželi; da leto poprej ni bilo sledu o čem takem, je ne pripravi k razmisleku. V znak protesta recimo demonstrativno odpove protokolarni letni obisk škofov pri predsedniku republike.

To še ni vse. Cerkev in stranke, ki so ji blizu, si prizadevajo za rehabilitacijo nekdanjih »belih« domobrancev v drugi svetovni vojni, ki so se v tretjini Slovenije pod sprva italijansko in potlej nemško okupacijo bojevali

proti komunističnim partizanom. Od nemških poveljstev so dobivali orožje in uniforme, oskrbo in vojaške plače. Podrejeni SS gruppenführerju in generalleutnantu policije Erwinu Rösenerju, izkazanemu vojnemu zločincu, so nastopali skupaj z oddelki SS in policijskimi bataljoni. V posadkah manjših mest so bili sicer v večini, vendar nikoli brez kake nemške čete: njihovo anglofilstvo je bilo splošno znano in nemška poveljstva jim niso nikoli do kraja zaupala. Na koncu vojne so skupaj z zadnjimi nemškimi četami nekaj dni branili Ljubljano, nato pa se z njimi umaknili čez Karavanke v Avstrijo. Od ondod so jih konec maja 1945 Angleži približno 10.000 poslali nazaj v Jugoslavijo, kjer so jih posebne enote Jugoslovanske armade brez sodbe pobile. Politična desnica jim zdaj s podporo Cerkve hoče sneti madež narodnega izdajstva in jih spremeniti v borce za svobodno Slovenijo: komunizma svobodno.

Da na drugi strani še živi nekdanji partizani, že zaradi svoje časti, niso že davno zahtevali regularne sodne preiskave tistega pomora »belih« ujetnikov, s procesom vred, in ne ponudijo svoje vednosti o njem, je druga uganka v tej bitki za lepšo preteklost. Za lepšo prihodnost v takem ne ostane časa: še parlament se več ukvarja s partizani in domobranci kot z bolehnim gospodarstvom in z zaželenim stopom v Evropo.

9

Bosna je bila v Titovi Jugoslaviji na glasu najmočnejše trdnjave okorele vladavine trde roke. Izravnati pomanjkanje tradicij prave demokracije z uveljavitvijo etike islama, kakor je, se zdi, upal introvertirani voditelj Bošnjakov Alija Izetbegović, se ni posrečilo. To se tudi ne da. Etika neke religije, tudi če še tako sega v vsakdanje življenje kakor islam, ki obseže vse, od prava in šole do prehrane in higijene, ni nadomeščilo demokracije. In države, s policijo in armado vred. Kakor je Izetbegović moral prepozno spoznati.

Bosna še dolgo ne bo sama obstala. Nastajajočo bošnjaško narodno in državno zavest stiskata mlinska kamna srbskega in hrvaškega nacionalizma. Koliko desetletij so modre čelade že na Cipru – pa tam ni bilo niti približno tako krvavo kot v Bosni.

Balkanska vojna 1991-95 je bila res najbolj krvava v Bosni, ampak sprožila jo je stara srbska rana: Kosovo. Na Kosovu je bilo leta 1981 Albancev 1.226.736, Srbov 209.497. Zdaj je Albancev še za pol več kot tedaj, Srbov pa manj, s tedanje šestine so skopneli na devetino.

Kosovo je bilo v visokem srednjem veku središče srbskih kraljevin. Po osmanskih osvajanjih so ga Srbi zapustili in na prelepo plodno ravnico so prišli iz svojih gora Albanci, najstarejše avtohtono ljudstvo na Balkanu. Ko

so ga Srbi 1912 končno spet iztrgali Turkom, so ga začeli načrtno srbizirati: s »kolonizacijskimi« zakoni, brez sramu tako imenovanimi. Srbskemu kolonistu so dodelili zemljo, in ko je Albanec prišel na dotlej svojo njivo, je bil s puško pregan z nje. Med II. svetovno vojno pridruženo italijansko okupirani Albaniji, se je še po njej upiralo tudi Titovi Jugoslaviji, čeprav je bila kolonizacija delno razveljavljena in je dobilo nekaj samouprave. Sčasoma pa so lastne šole, uradi, univerza in splošni razvoj naredili svoje in Albancem je rasla samozavest. Z zvezno ustavo leta 1974 so naposled dobili precejšnjo avtonomijo.

Milošević jim jo je 1989 vzel, v demonstracijah je bilo kakih 70 mrtvih. Albanci so si organizirali podtalno vzporedno državo: šole, bolnišnice, upravo, volitve. In v zadnjem času tudi vojaške skupine.

Nekaj takega sredi Evrope seveda ne sodi niti v 19. stoletje več. Ampak Miloševićeva Srbija, ki je v novem srbskem eksodusu izgubila cele srbske pokrajine na Hrvaškem in v Bosni, si prave sprave z Albanci ne more privoščiti. Če bi jim vrnila avtonomijo, ki bi morala biti po vsem, kar se je dogodilo, seveda precej širokosrčna, bi zapravila ne le tisto, kar si je pridobila leta 1918, to je tako že skoraj vse zapravljeno, temveč še ono, kar je iztrgala Turkom že leta 1912. To bi bil ne le politični samomor »vodje«, temveč obenem tako hud udarec razpihovani srbski »veličini«, da bi tvegali državljansko vojno med Srbi samimi.

V tedniku Vreme sicer piše Stojan Cerović 7. 3. 1998, »ostane le še premislek v smeri velikih popuščanj Albancem, z zamisljivo izgradnje povsem državljanske države in z upanjem, da bodo, nekega dne, postali lojalni državljani te države – ali prepustiti Kosovo Albancem, celo ali skoraj celo. Ne vidim ničesar tretjega.« Ampak oblast poskrbi, da se ti glasovi ne slišijo predaleč po deželi. In še tisti, ki jih slišijo, rajši zaprejo uho in razum pred njimi: onečejevalci lastnega gnezda nikjer niso priljubljeni.

V času, ko to pišem, marca 1998, se ameriška in evropska diplomacija s palico in korenčkom, z grožnjami in obljubami, trudijo spraviti Miloševića in kosovske voditelje za skupno mizo. Da dosežejo kompromis, s katerim bi se izognili dolgi, umazani vojni.

Če jim ne bo uspelo, ostane pač to, dolga umazana vojna, kajti tudi Albanci ne morejo več popustiti. Da bi Evropska unija, ZDA in Združeni narodi nekako po tihem »irakizirali« Srbijo, se pravi, ji odvzeli nadzor nad Kosovom, kot sever in jug Iraka zdaj jug Srbije spremenili v non-fly in tudi non-drive cono, kamor oboroženi Srb ne bi smel, je pač nemogoče. In ali ne bi že sam poizkus v to smer privedel ne le beograjske študente, ki so Miloševića med uličnimi demonstracijami že zmerjali s Saddamom Huseinom, temveč tudi vso srbsko opozicijo nazaj v Miloševićevo naročje, torej diktatorja spet okrepil?

Prej to drugo. Srbska opozicija je po letošnjem marčnem masakru odklonila zahteve Albancev, ki jih dosledno imenuje s staro srbsko psovko Šiptarji, Kosovo pa »stara Srbija«, še ostreje kot vlada sama.

10

Vedno znova prebiram dva srbska romana, Selitve Miloša Crnjanskega in Čas smrti Dobrice Ćosića. Vzamem knjigo in vem, katera poglavja bom spet prebral. Vsak od njiju bi zaslužil Nobelovo nagrado, bolj kakor marsikdo, ki jo je dobil.

A do poglavja, kako narod, ujet v trhle stare mite o ponosu, slavi in veličini, utopi razum in duha v lakoti po moči in dejanju, do tega poglavja nista prišla, nobeden. Ali pa, junaki njunih romanov to slutijo?

Še naprej bom bral njune knjige. Osveščenja Srbije in nekoga, ki bi v njenem imenu padel na kolena na Kosovu, v Vukovarju in v Srebrenici, pa ne bom dočakal. Sem prestar za to.

Srbije ne bo nihče denacificiral. Nobena njenih žrtev nima moči za to. Nekdanji denacifikatorji srca Evrope, tudi če zdaj o Balkanu vedo, kar 1990 niso, pa nimajo časa za to, imajo polne roke svojih opravkov. In sama, kaj more storiti sama s seboj? Opoteka se, zapeljana, zmedena, na križpotjih svoje duše izgubljena v megli starih in novih bitk. Še dolgo ne bo razumela, kam potujejo časi, kam gre svet. Novo stoletje? Na Balkanu je preloženo, začasno odpovedano.